

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات ۱۶۰ - ۱۴۱

مبانی دینی پیش فرض های اخلاق حرفه ای معلمان و اعضای هیأت علمی دانشگاه ها

عبدالحمید فرزانه^۱

چکیده

هدف از این پژوهش، اثبات وجود پیش فرض هایی برای اخلاق حرفه ای مدرسان دانشگاه ها در آموزه های دینی است. بدین منظور با روش تحقیق کتابخانه‌ای و تحلیل و توصیف آیات قرآن و احادیث معصومین (ع) و دیدگاه‌های صاحب نظران، یافته‌هایی به دست آمد که نشان داد تنها بیشتر این پیش فرض ها با آخرین دست آوردهای علوم جدید همخوانی دارد بلکه برخی از آنها می تواند تاثیر گذاری بسیار بالایی در توفیق متولیان امر تعلیم و تربیت در داشته باشد. نتایج به دست آمده سه دسته پیش فرض عمده را برای ورود به عرصه تعلیم و تربیت به اثبات رساند که پایداری به آن ها اساتید را در رسیدن به اهداف آموزشی و پرورشی خود موفق می دارد. این پیش فرض ها شامل عناصر و پیش فرض های اعتقادی: شامل باور کارآمدی ویژه انگیزه الهی، ایمان به نظارت دائمی خداوند و آشکار شدن واقعیت ها در قیامت، باور داشتن هدفمندی آفرینش و خلیفه الهی انسان و پیش فرض های معرفتی شامل والایی دانش و دانشوری، مقدم بودن تعلیم بر تزکیه از لحاظ فرایند، تقدم ارزشی تزکیه بر تعلیم، لزوم مخاطب شناسی و پیش فرض های رفتاری شامل آغاز کردن از خود و حفظ و تقویت جایگاه علمی خویش، رعایت وضعیت ظاهری مناسب، نظم و انضباط کاری، مهربانی با مخاطبان و صداقت و یک رنگی و مثبت نگری که نقش اساسی در دست یابی به اهداف آموزشی و پرورشی آنان ایفاء می نماید.

واژگان کلیدی

پیش فرض، اخلاق حرفه ای، مبانی دینی، استادان.

۱. استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشکده علوم انسانی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.
Email: farzaneh2139@gmail.com

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۸/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۵/۲۷

طرح مسأله

ساختار وجودی ویژه انسان به عنوان موجودی که از قوه درک و اندیشه بالا برخوردار است و می‌تواند بهترین‌هایی را که با عقل خویش تشخیص می‌دهد انتخاب نماید، او را نیازمند آموزش و پرورش و یادگیری نموده است. به همین دلیل، از دیرباز و از آغازین روزهای خلقت بشر، جمعی از انسان‌ها در نقش آموزگار و استاد، عهده دار آموزش و تربیت جمعی دیگر بوده و وظیفه فراهم ساختن زمینه رشد و شکوفایی استعدادهای درونی آنها را پذیرفته‌اند. چنانکه امام علی (ع) مردم را به سه دسته تقسیم کرده و می‌فرماید: یک دسته از آنها دانشمندان ربانی هستند و دسته دیگر در طریق دانستن قرار دارند. و دسته سوم پشه‌های سرگردانی هستند که این سو و آن سو می‌روند. (نهج البلاغه، کلمات قصار، ش ۱۴۷)

اهمیت نقش و جایگاه معلمی و استادی از نظر آموزه‌های اسلامی تا آنجا است که پیامبر گرامی اسلام، حضرت محمد (ص) خود را معلم معرفی کرده و می‌فرماید: «من به عنوان آموزگار برانگیخته شدم.» (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۹۵) و بر همین اساس امام خمینی ره بیان داشت که: "نقش معلم در جامعه، نقش انبیاء است. انبیاء هم معلم بشر هستند. نقش بسیار حساس و مهمی است؛ و مسئولیت بسیار زیاد دارد." (موسوی الخمینی، ۱۳۷۸؛ ج ۹، ص ۲۹۱).

همچنین پیامبر اکرم (ص) در جای دیگر فرمود: «بی تردید من مبعوث شدم تا ارزش‌های اخلاقی را تمام و کامل کنم.» (مجلسی، ۱۴۰۲ ق) چنان که قرآن کریم هم در آیات متعددی چند از جمله آیه دوم سوره جمعه این فرمایش حضرت را تأیید کرده است. در این راستا و برای موفقیت هرچه بیشتر معلمان و اساتید در امر تعلیم و تربیت، کشورهای مختلف جهان به تدوین مجموعه‌ای از قوانین و مقررات لازم در این زمینه پرداخته و حقوق و وظایف آموزش‌دهندگان و آموزش‌پذیران را مشخص نموده‌اند. لیکن از آنجا که قوانین و دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های رسمی به تنهایی قادر به محقق ساختن اهداف مورد نظر در زمینه آموزش و پرورش نیستند، حضور اخلاق و رعایت برخی از بایدها و نبایدهای اخلاقی در کنار قوانین و مقررات آموزشی ضرورتی گریزناپذیر شده است.

یکی از ویژگی‌های اخلاق حرفه‌ای بومی بودن آن است. مسائل عینی و حرفه‌ای اخلاق به فرهنگ وابسته است. این مسائل در زمینه‌های معین فرهنگی و اجتماعی به وجود می‌آیند و شکل می‌یابند و از این رو در حل و رفع آنها، توجه به زمینه‌های مذکور اهمیت بسزایی دارد. هنجارهای قومی و ملی زمینه‌های اعتقادی مسائل خاصی را برمی‌انگیزند و راه‌های معینی را می‌طلبند. بنابراین، اخلاق حرفه‌ای گرچه یک دانش است، این دانش فارغ از زمینه‌های فرهنگی

نیست و از داشتن اخلاق حرفه‌ای بومی گریزی وجود ندارد. (قراملکی، ۱۳۸۸، ص ۲۰۵)

بنکداری و همکارانش در پژوهشی که در سال ۱۳۹۵ در مورد ویژگی های استاد شایسته انجام داده اند یکی از بزرگترین مانع تلاش برای بهبود مهارت های اعضای هیأت علمی را این تصور نادرست دانسته اند که قابلیت تدریس و استاد خوب بودن، تا اندازه ای مادرزادی است و این که کاری برای تغییر آن می توان انجام داد، بسیار ناچیز است (بنکداری و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۳۵) و این واقعیتی که ضرورت تبیین اهمیت اخلاق حرفه ای استادان و برگزاری دوره های مرتبط با آن را دوچندان می سازد.

از آنجا که نگارنده کتاب "دو سرچشمه اخلاق و دین" می گوید: "دین تقویت گر و منظم کننده است" (برگسون، ۱۳۸۵، ص ۲۱۵) جستار پیش رو بر آن است تا به روش کتابخانه ای و با بررسی کتابها و مقالات مرتبط با موضوع، به ویژه منابع دینی و نظرات اندیشمندان مسلمان، اصول و مبانی بایدها و نبایدهای اخلاق حرفه ای استادان را از نظر آموزه های اسلامی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و ضرورت و لزوم آموختن و به کار گیری آنها در امر آموزش برای معلمان، استادان و اعضای هیأت علمی دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی را تبیین نماید.

۱- مفهوم شناسی اخلاق حرفه ای

«منظور از اخلاق حرفه ای تأمل درباره ی ابعاد اخلاقی مسایل و موضوعاتی است که به مشاغل خاصی مربوط می شود» (شریفی، ۱۳۹۱، ص ۲۸) و یکی از شعبه‌های جدید اخلاق است که می‌کوشد به مسائل اخلاقی حرفه‌های گوناگون پاسخ داده و برای آن اصولی خاص متصور است. (Hartog and Winstanley. 2003: p6)

احد فرامرز قراملکی از مدرسان و صاحب نظران اخلاق حرفه ای، این دانش را به منزله شاخه ای از دانش اخلاق به بررسی تکالیف اخلاقی در یک حرفه و مسائل اخلاقی آن می پردازد معرفی کرده و حرفه، آن را فعالیت معینی می داند که موجب هدایت فرد به موقعیت تعیین شده همراه با اخلاق خاص می گردد. (قراملکی، ۱۳۸۲، ص ۱۳۷)

باتوجه به اینکه بحث ما در مورد اخلاق حرفه ای استادی است و مقصود از اخلاق حرفه ای مجموعه قواعدی است که باید افراد به صورت داوطلبانه و براساس ندای وجدان و فطرت خویش در انجام کار حرفه‌ای خود رعایت کنند رعایت کنند (Moberg DJ, Seabright MA. 2000)، می توان گفت: اخلاق علمی و حرفه ای اعضای هیأت علمی دانشگاه ها عبارت است از مجموعه قواعدی اخلاقی که اگر اعضای هیأت علمی و مدرسان دانشگاه ها آن را در عرصه ی تعلیم و تربیت، پژوهش و نقد و مناظره مراعات کنند آنان را در تحقق هر چه بهتر اهداف این حرفه یاری خواهد رساند.

۲- شاخه های اخلاق حرفه ای استادان

اخلاق حرفه ای استادان با توجه به نقش های گوناگونی که این قشر از لحاظ شغلی برعهده دارند به شاخه های اخلاق آموزش، اخلاق پژوهش، اخلاق داوری، اخلاق نقد و اخلاق مناظره تقسیم می شود. ولی در جستار پیش رو تنها به بررسی پیش فرض های آموزشی و مبنای دینی آنها در منابع اسلامی پرداخته خواهد شد.

۳- پیشینه پژوهش

از دیر باز مسأله اخلاق و رفتار اخلاقی از دغدغه های اندیشه وران مختلف جهان بوده و پیرامون این امر نظریه پردازی کرده اند. تاثیرگذاری و نفوذ اخلاق در عمق جان انسان ها و برخورداری باورهای اخلاقی از ضمانت اجرای درونی و محدود نشدن اثر بخشی آنها به زمان و مکانی خاص، باعث شده است تا برخی از اندیشه وران رعایت اصول و ارزش های اخلاقی در همه ابعاد زندگی بشر را یکی از مهمترین راه های حفظ و ارتقاء سلامت زندگی اجتماعی قلمداد کرده و معتقد شوند: «فعالیت های بشری تنها در پرتو رعایت ملاحظات اخلاقی در مسیر درست قرار خواهند گرفت. اخلاق، حافظ فعالیت های بشر از میل و گرایش به هر گونه انحراف و کجروی است.» (Durkheim, 1992)

کارکرد هدایتگرانه اخلاق و پیشگیرانه بودن آن نسبت که امری که می تواند فرایند تعلیم و تربیت را مختل کرده و یا اثر بخشی آن را کاهش دهد سبب شده است رعایت اخلاق در این زمینه به یکی از دغدغه های جدی صاحب نظران و محققان تبدیل گردد. چرا که امروزه علم، تکنولوژی و اخلاق بیش از پیش در هم تنیده شده است و روز به روز به تاثیرگذاری دانش و فن آوری بر جامعه و زندگی افزوده می شود. (Galo, 2004: 469)

با این توضیحات و از آنجا که «اخلاق حرفه ای نوعی تعهد و وجدان کاری نسبت به هرنوع وظیفه و مسؤولیت است. اخلاقی بودن در حرفه حاصل دانستن، خواستن، توانستن و نگرش است.» (قراملکی، ۱۳۸۲)، به نیکی اهمیت و ضرورت آموختن و مراعات اخلاق حرفه ای آموزش برای استادان و اعضای هیات علمی دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی روشن می گردد و چنانچه اعضای هیات علمی و مدرسان دانشگاه ها با آگاهی از اصول و بایسته های این دانش، آن را در عرصه ی تعلیم و تربیت، پژوهش و نقد مراعات کنند آنان را در تحقق هر چه بهتر اهداف حرفه مقدس آموزگاری و استادی یاری خواهد رساند.

هاشمی و همکارانش در پژوهشی میدانی که در سال ۱۳۹۵ با عنوان «ارایه مدل ارزیابی شایستگی های هیات علمی در نظام دانشگاه آزاد اسلامی، مطالعه موردی: واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی استان فارس» انجام داده اند به این نتیجه رسیده اند که «فراهم کردن زمینه های بروز

شایستگی‌ها و صلاحیت‌ها و قابلیت‌های اعضای هیئت علمی از مهم‌ترین وظایف روسای دانشگاه‌ها جهت توانمندسازی اعضای هیئت علمی است که ارتقاء کیفی نظام آموزش عالی و رشد و پیشرفت بهتر جامعه را فراهم می‌کند." (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۲۰۷)

یکی از صاحب نظران تعلیم و تربیت بر این باور است که برای کنار آمدن با چالش‌هایی که امروزه هر معلم یا استادی با آن روبرو است، بهترین کار این است که استاد از خودش آغاز کند، یعنی هم دانش و مهارت‌های خود را در رابطه با رشته تخصصی اش به روز کند و هم به ویژگی‌های شخصیتی و اخلاقی خود توجه ویژه داشته باشد به گونه ای که بتواند بیشترین مقدار اثربخشی را بر دانشجویان و روی هم رفته، در حرفه خود داشته باشد. (Turnbull, 2007).

گرچه توسعه ی دانش و فن آوری و پیدایش حرفه ها و مشاغل گوناگون در غرب به گسترش دانش اخلاق حرفه ای انجامیده است اما پیش از آن، هم آیات و روایات اسلامی در این مورد رهنمودهای بسیار سازنده ای ارائه نموده اند و هم اندیشمندان مسلمان از دیرباز این موضوع مهم را مورد توجه قرار داده و آثار ارزشمندی در این زمینه به رشته تحریر در آورده اند.

کتاب های «منیة المرید فی آداب المفید و المستفید» تألیف شهیدثانی که بیانگر روابط بین معلم و شاگرد و در بیان فضیلت دانش ورزی است. کتاب به زبان عربی بوده و بارها در عراق، ایران، هند و لبنان چاپ شده است. (ر.ک: شهید ثانی، ۱۳۹۳)

دومین اثر در این زمینه، کتاب «آداب المتعلمین» تألیف خواجه نصیرالدین طوسی باشد که در باب اخلاق آموزش و دانشجوی نکات بسیار مفیدی ارائه نموده است. (ر.ک: طوسی، ۱۳۸۸)

در باره اخلاق در دیگر حرفه ها نیز آثار گرانبهایی توسط صاحب نظران مسلمان ایرانی نوشته شده است. «سیاست نامه» یا «سیرالملوک» تألیف: خواجه نظام الملک، «آداب الملوک» تألیف: میرزا رفیع الدین و «فتوت نامه سلطانی» تألیف: حسین بن علی کاشفی و ده ها نمونه دیگر از جمله آثار ارزشمندی است که در باب اخلاق حرفه ای در سیاست، مدیریت و معماری و شهرسازی به نگارش در آمده است.

۴- پیش فرضهای اخلاق آموزش در منابع اسلامی

با توجه به اینکه دین و فرهنگ دینی در کشور ما از جایگاه ویژه ای برخوردار است و نقش تعالیم اسلامی در بهره وری تعلیم و تربیت، نقشی پر رنگ می باشد و همان گونه در این قسمت به تبیین پیش فرض های اخلاق حرفه ای استادان و معلمان از نظر منابع اسلامی خواهیم پرداخت.

نظام اخلاق اسلامی به گونه ای است که با اخلاق حرفه ای در هم آمیخته و تفکیک ناپذیر است؛ زیرا در این نظام ملاک نهایی و نهایت سعادت بشری، الله است و انسان در مقام خلیفه و

جانشین الهی در زمین، محور توجهات اخلاقی است؛ بدین معنا که خشنودی انسان و خدمت به او موجب رضایت و تقرب به خداوند می‌شود؛ از این‌رو، نظام اخلاق اسلامی با توجه به ملاک نهایی، در صدد است با ارائه دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های اخلاقی در سطح حرفه و زندگی اجتماعی و همچنین با در نظر گرفتن پیشرفت‌های مادی در جهت بهبود زندگی انسان‌ها، زمینه سعادت و کمال حقیقی بشر را فراهم آورد. (ر.ک: عاملی، ۱۳۸۱)

با بررسی منابع دینی، می‌توان سه دسته عناصر بنیادین و پیش فرضهای بسیار تأثیر گذار را در باب اخلاق حرفه ای آموزش شناسایی کرد که وجود آنها در معلمان و استادان، آنان را در انجام وظیفه مقدس تعلیم و تربیت موفق خواهد نمود.

۵-۱. عناصر و پیش فرضهای اعتقادی:

۵-۱-۱. باور داشتن کارآمدی ویژه ی انگیزه ی الهی

نیت اساس ترین پایه اخلاق است که همه مسائل اخلاقی را باید در پرتو آن بررسی نمود. زیرا نیت درست، روح و جان عمل است که به آن حیات و طراوت می‌بخشد و آن را از تباهی و اضحلال نگه می‌دارد. (مدرسی، ۱۳۷۱، ص ۲۲۹)

علاوه بر این که قرآن کریم کارهای ارزشمند و مورد قبول خداوند را با قیدهایی مانند: «فی سبیل الله»، «ابتغاء وجه الله» و «فی الله» معرفی می‌کند، رسول اکرم(ص) نیز می‌فرماید: ارزش اعمال به نیت هایی است که برای آنها می‌شود و برای هرکسی همان چیزی است که نیت کرده است. حضرت در جای دیگر هم می‌فرماید: هرکس صبح برای خداوند اخلاص پیشه کند چشمه های حکمت از قلب او بر زبانش جاری می‌شود. (مجلسی، ۱۴۰۲ق).

اصولا انگیزه های غیر الهی به آفت هایی مانند منت گذاردن و تحقیر مخاطب، عدم استمرار، انتظار جبران و محرومیت یا کاهش لذت معنوی دچار می‌گردد.

۵-۱-۲. ایمان به نظارت دائمی خداوند بر عملکردها

از آنجا که باور داشتن حضور همیشگی و همه جایی پروردگار عالمیان نقشی بی‌بدیل در احساس مسؤلیت و تعهد کاری افراد دارد قرآن کریم در موارد متعددی این امر را یاد آوری نموده است که آیات زیرنمونه هایی از آنها می‌باشد:

- " آیا ندانست که خداوند (همه اعمالش را) می بیند؟! " (علق/۱۴)

- " براستی که خداوند برهر چیزی شاهد است " (حج/۱۷)

- " و خداوند نسبت به آنچه شما انجام می دهید آگاه است " (حجرات/۱۸)

۵-۱-۳. اعتقاد به آشکار شدن واقعیت ها در قیامت

ایمان راسخ به زندگی پس از مرگ و کنار رفتن پرده از روی تمام اعمال و رفتار آدمی تاثیر

شگفت انگیزی در کنترل و اصلاح عملکرد انسان دارد نیاز به نظارت بیرونی بر چگونگی فعالیت های مؤمنان را به حداقل می رساند. آیات زیر به طور صریح بر آشکار شدن اعمال و دیده شدن کوچک ترین کار نیک و بد در رستاخیز و جهان پس از مرگ دارد:

- "پس هرکسی به اندازه ی ذره ای کار نیک انجام می دهد آن را خواهد دید* و هرکس به مقدار ذره ای کار بد مرتکب می شود آن را خواهد دید." (زلزال/۸ و ۷)

- " رستاخیز روزی است که هرکسی هر کار خیری را انجام داده است حاضر خواهد یافت." (آل عمران/۳۰)

- " در قیامت رازها آشکار خواهد شد." (الطارق/۹)

۵-۱-۴. باور داشتن هدفمندی آفرینش

نگاه سیستمی به هستی و قبول هدفمندی آفرینش، افراد را به اهمیت و ارزش تک تک اجزای عالم و احساس مسؤولیت عمیق نسبت به اشیاء و اشخاص واقف می سازد. با این نگرش باعث خواهد شد تا مربی و استاد خود را برای نقش آفرینی در یک سیستم هدفمند آماده کرده و تربیت پذیران و دانشجویانش را نیز برای قرار گرفتن در چنین مجموعه ای مهیا نماید.

- " گفت: پروردگار ما کسی است که به هر چیزی آفرینش عطا کرد و سپس آن را هدایت نمود." (طه/۵۰)

- " نام پروردگار بلند مرتبه ات رابه پاکي بستای* همان که آفرید و سپس راست و درست گردانید* و همان که هر چیزی رابه اندازه قرار داد و آن گاه هدایت نمود." (اعلی/ ۱-۳)

- " (و او کسی است که آسمانها و زمین رابه حق آفرید... و او حکیم و از همه چیز باخبر است. (انعام/ ۷۳)

- " و ما آسمان و زمین و هر چه بین آن دو است را به باطل نیافریده ایم و چنان گمانی از آن کافران است.... (ص/ ۲۷)

- " آیا پنداشته اید که شمارا بیهوده آفریده ایم و برآستی به سوی ما برنخواهید گشت. (مومنون/ ۱۱۵)

۵-۱-۵. ایمان به خلیفه الهی انسان

خداوند در قرآن کریم می فرماید: « و چون پروردگارت به فرشتگان گفت: من در زمین خلیفه ای می آفرینم، گفتند: آیا کسی را می آفرینی که در آنجا فساد کند و خونها بریزد، و حال آنکه ما به ستایش تو تسبیح می گوئیم و تو را تقدیس می کنیم فرمود: آنچه من می دانم شما نمی دانید.» (بقره/۳۰)

بدون شک باور این نکته که در فرایند تعلیم و تربیت هم استاد و مربی خلیفه و جانشین

خدا است وهم فراگیر و تربیت پذیر از چنین جایگاهی برخوردار است، احساس مسؤولیت و انگیزه بالایی برای هر دو ظرف در ایفای نقش مهمشان ایجاد خواهد نمود.

۵-۲. عناصر و پیش فرض های معرفتی

والایی جایگاه دانش و دانشوری، مقدمه بودن تعلیم برای تزکیه از لحاظ فرایند و تقدم ارزشی تزکیه بر تعلیم، مادی معنوی بودن بشر و آگاهی از نقاط قوت و ضعف انسان (مخاطب شناسی)، از جمله عناصر معرفتی است که آگاهی و شناخت داشتن از آنها، استادان را در ایفای تام و تمام نقش معلمی و توفیق هرچه بیشتر در امر تعلیم و تربیت یاری خواهد کرد. قرآن کریم و منابع دینی در باب عناصر فوق نکات ارزنده ای رابیان داشته اند که در زیر به طور مختصر بن آنها اشاره خواهد شد:

۵-۲-۱. والایی جایگاه دانش و دانشوری

گرچه شروع وحی و نخستین آیه نازل شده با عبارت "اقراء بسم ربك الذی خلق" به تنهایی کافی است که ما را به ارجمندی جایگاه خواندن و دانستن و علم رهنمون شود ولی بررسی هانسان می دهد گرامیداشت مقام دانش و اندیشه وری در آیات قران کزیم و آموزه های اسلامی بسیار فراتر از این است. مثلاً در آیه ۹ سوره زمر مساوی نبودن دانایان و نادانان را به عنوان تذکری برای صاحبان اندیشه ذکر کرده و خطاب به پیامبر گرامی اسلام (ص) می فرماید: "گو آیا آنها که می دانند با آنها که نمی دانند برابرند؟ تنها خردمندان از این امر پند می پذیرند" و در آیه ۱۱ سوره مجادله می فرماید: "خدا آنهايي را که ایمان آورده اند و کسانی را که دانش یافته اند به درجاتی برافرازد، و خدا به کارهایی که می کنید آگاه است."

همچنین پیامبر اکرم (ص) در حدیثی کوتاه، دانشمندان را به خورشید آسمان تشبیه کرده و می فرماید: "بدرستی که برتری عالم بر عابد همچون برتری خورشید بر سایر سیارات است." (مجلسی، ۱۴۰۲ق، ج ۲، ص ۱۹) همچنین در بیانی به قیمت یافتن آدمی به واسطه علم اشاره می کند و می فرماید: «آن کس که علمش از همه افزون تر باشد قیمتش از همه بیشتر است و آن کس که علمش از همه کمتر باشد قیمتش از همه کمتر». (همان/ج ۱/ص ۱۶۴)

امیر المؤمنین علی (علیه السلام) نیز در بیان شرافت علم می فرماید: "در شرافت علم همین بس که افرادی که از آن آگاه نیستند آن را ادعا می کنند و اگر به آنان نسبت داده شود خوشحال می شوند. و در مذمت جهل همین بس که حتی دارندگانش از آن تبری می جویند." (مجلسی، ۱۴۰۲ق، ج ۱، ص ۱۸۵) و نیز فرمود "به احترام پدر و معلمت از جای برخیز هر چند فرمانروا باشی." (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۳۶) همچنین از حضرت روایت شده است که فرمود: «دانش، سلطنت و قدرت است، هر که آن را بیابد با آن یورش برد و هر که آن را از

دست بدهد بر او یورش برند.» (همان، ج ۲۰، ص ۳۱۹)

۲-۲-۲. مقدم بودن تعلیم برای تزکیه از لحاظ فرایند

از آنجا که برای دستیابی به تربیت انسان باید ابتدا به او آگاهی و دانش لازم در زمینه اخلاق و تعالی را آموزش داد. قرآن کریم در آیات متعددی تعلیم را بر تزکیه مقدم می دارد. مثلاً در سوره بقره آیه ۱۲۹ می خوانیم: " ای پروردگار ما، از میانشان پیامبری بر آنها مبعوث گردان تا آیات، تورا برایشان بخواند و به آنها کتاب و حکمت بیاموزد و آنها را پاکیزه سازد و تو پیروزمند و حکیم هستی."

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه و در باب مقدم شدن تعلیم بر تزکیه در آن می نویسد: از آنجا که تزکیه روح از ناحیه عمل و اخلاق تحقق می یابد، پس اول باید به اعمال صالح و اخلاق نیکو عالم شد، و بعد به آنها عمل کرد، و در سایه این عمل، به تدریج پاکی دل و تزکیه روح حاصل شود. (ر.ک: طباطبایی، ۱۳۷۸ش، ج ۱۹، ص ۴۴۷ و مکارم شیرازی، ۱۳۸۱، ج ۷، ص ۲۰)

۲-۲-۳. تقدم ارزشی تزکیه بر تعلیم

لحاظ فضیلت و برتری و در مقام ارزش گذاری تزکیه و تعلیم و نیز با توجه به این نکته که اگر فرد تزکیه نشده و فاسد به دانش دست پیدا کند هم برای خودش و هم برای جامعه خطرناک خواهد بود، تزکیه و تربیت بر افزایش دانش و معلومات مقدم می باشد. چنانکه امیرمؤمنان علی علیه السلام فرمودند: " لغزش دانشمندان، همه ی جهان ها را فاسد می سازد." (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۴۲۶) به همین دلیل در چندین آیه از قرآن کریم تزکیه بر تعلیم تقدم رتبی یافته است. مثلاً در آیه ۵۱ سوره بقره می فرمایند: " همچنان که پیامبری از خود شما را در میان شما فرستادیم تا آیات ما را برایتان بخواند و شما را پاکیزه گرداند و کتاب و حکمت آموزد و آنچه را که نمی دانستید به شما یاد دهد."

همچنین در آیه ۲ سوره جمعه در مقام ستایش پروردگار حکیم می فرماید: " اوست خدایی که در میان مردمی عادی پیامبری از خودشان مبعوث داشت تا آیاتش را بر آنها بخواند و کتاب و حکمتشان بیاموزد با آنکه پیش از آن در گمراهی آشکار بودند.

۲-۳-۳. لزوم مخاطب شناسی

بدون شک شناخت عمیق و همه جانبه دانشجویان به عنوان مخاطبان برنامه های آموزشی و پرورشی دانشگاه ها، اساتید را در برخورد متناسب با این قشر و تاثیر گذاری هرچه بیشتر بر آنان کمک خواهد کرد. به همین دلیل به نظر می رسد خداوند برای فراهم ساختن چنین بستری برای برنامه های تربیتی و انسان سازانه پیامبر گرامی اسلام (ص)، و نیز تمام کسانی که ردای مقدس معلمی برتن کرده و در مسیر تعلیم و تربیت گام می گذارند به سه نکته مهم توجه داده است:

۵-۳-۱. مادی معنوی بودن انسان

بدین منظور بخشی از آیات قرآن را به تبیین ابعاد وجودی انسان و تشریح مادی معنوی بودن آدمیان اختصاص داده و چندین بار به مسأله آفرینش آدم و حوا علیهما السلام پرداخته و به صراحت اظهار داشته است که آن دو به عنوان پدر و مادر انسان‌ها دارای یک وجود جسمانی و طبیعی هستند که منشاء آن آب و خاک و زمین است و بعد دیگر آن‌ها وجود معنوی و روحانی آنهاست که الهی و آسمانی می‌باشد. مثلاً در یک جا می‌فرماید: "پس [ای فرشتگان] زمانی که اندام او [آدم(ع)] را درست و نیکو نمودم و از روح خود در او دمیدم، برای او سجده کنید." (ص/۷۲)

حضرت محمد(ص) نیز این آموزه قرآنی را با بیانی دیگر در حدیث زیر تبیین نموده و می‌فرماید: "همانا خدای عزوجل فرشتگان را مرکب از عقل قرار داد بدون این که شهوت داشته باشند و فرشتگان را مرکب از شهوت قرار داد بدون این که عقل داشته باشند و آدمیان را از هر دو ترکیب کرد. پس هر کس عقلش بر شهوتش چیره شد از فرشتگان هم بهتر است و هر کس شهوتش بر عقل او غالب شد از چهارپایان نیز بدتر می‌باشد." (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۶۴)

۵-۳-۲. لزوم تأمین نیازهای مادی و پاسداری از معنویت انسان

خداوند در آیاتی چند از قرآن مجید نشان داده است که نیازهای بشر به پیروی از ساختار وجودی او به دو بخش مادی و معنوی تقسیم می‌گردد و اشخاص وظیفه دارند همانگونه که برای تأمین نیازهای مادی خود تلاش می‌کنند نیازهای معنوی و اخلاقی خویش را نیز مد نظر قرار داده و از آنچه معنویت و انسانیت آنان را مورد لطمه قرار می‌دهد پرهیز نمایند. به طور مثال در آیات زیر با شفافیت تمام بر استفاده صحیح از مواهب دنیوی و پرهیز از آنچه روح و شخصیت انسان را زیان می‌رساند تأکید گردیده است:

- "ای کسانی که ایمان آورده اید! از چیزهای پاکیزه ای بخورید که روزی شما ساخته ایم، و سپاس خدای را بجا آورید، اگر او را پرستش می‌کنید." (بقره، آیه ۱۷۲):

- "ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد، با خود بردارید! و (از نعمتهای الهی) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید که خداوند مسرفان را دوست نمی‌دارد." (اعراف، آیه ۳۱):

۵-۳-۳. توجه به نقاط قوت و ضعف بشر

پیامبر گرامی اسلام(ص) به عنوان کسی که به فرمایش خودش، معلم برانگیخته شده است. (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ج ۲ ص ۹۵) در مورد نقش شناخت و عمل آگاهانه در نتیجه بخشی و سلامت کار می‌فرماید: "من عمل علی غیر علم کان مایفسد اکثر مما یصلح" یعنی:

هرکس کاری را بدون علم و آگاهی انجام دهد آنچه خراب می کند بیش از چیزی است که می سازد و اصلاح می کند. (کلینی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۴۴)

در همین راستا قرآن کریم به عنوان کتاب هدایت و تربیت در آیات متعدد نقاط قوت و ضعف انسان ها را برشمرده و درگام اول توجه پیامبر اکرم(ص) و درگام دوم دیگر توجه تمام متولیان تعلیم و تربیت را به ملاحظه این اوصاف در کار سازندگی و تعالی تربیت پذیران جلب نموده است.

۵-۳-۱. برخی از نقاط قوت و ظرفیت های تربیت پذیری انسان

الف. بهره مندی از روح الهی و ابزارهای درک و فهم

- "آن گاه او را راست و درست کرد و از روح خود در آن بدمید و برایتان گوش و چشمها و دلها آفرید، چه اندک شکر می گوید" (سجده ۹/)

- "پس آن گاه که او را به خلقت کامل بیاراستم و از روح خود در او بدمیدم بر او به سجده در افتید (ص/۷۲)

ب. مسؤولیت پذیری و امانتدار خداوند بودن

قرآن کریم در یک تمثیل زیبا نشان می دهد که ظرفیت وجودی انسان حتی از آسمان ها و زمین و کوه ها نیز بالاتر است به گونه ای که هیچکدام از آنها لیاقت دریافت امانت مورد نظر خداوند را ندارند ولی انسان از این جایگاه با عظمت برخوردار می باشد. آن جا که می فرماید: "ما این امانت را برآسمانها و زمین و کوهها عرضه داشتیم از تحمل آن سر باز زدند و از آن ترسیدند انسان آن امانت را بر دوش گرفت ، که او ستمکار و نادان بود." (احزاب / ۷۲)

صاحب تفسیر نمونه در تبیین آیه فوق می گوید: "انسان آن چنان آفریده شده بود که می توانست تعهد و مسؤولیت را بر دوش کشد، و ولایت الهیه را پذیرا گردد، و در جاده عبودیت و کمال به سوی معبود لایزال سیر کند، و این راه را با پای خود و با استمداد از پروردگارش بسپرد." (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۶۳۷)

ج. برخورداری از اراده و اختیار

قرآن کریم در موارد متعددی به مختار بودن انسان اشاره کرده است. از جمله در سوره انسان، آیه ۳ می فرماید: "ما راه را به او نشان داده ایم یا سپاسگزار باشد یا ناسپاس." چنانکه از مفهوم آیه پیدا است خداوند امکانات هدایت و تشخیص را در اختیار بشر قرار داده و راه راست را از راه ناراست برایش روشن می سازد و این انسان است که یا از اختیار خود استفاده می کند و راه درست را پیش گرفته و سپاسگزار پروردگارش می شود و یا راه کفران و ناسپاسی را در می نوردد و خود را به هلاکت می اندازد.

د. ذاتی بودن کرامت آدمیان

خداوند در سوره اسراء، آیه ۷۰ می فرماید: " ما فرزندان آدم را کرامت بخشیدیم و بر دریا و خشکی سوار کردیم و از چیزهای پاکیزه روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خویش برتری بخشیدیم."

ه. توانایی سخن گفتن

قرآن در موارد متعددی از برخورداری انسان از موهبت بزرگ بیان و زبان برای آدمیان سخن گفته است. مثلا در سوره "الرحمن" آیات ۳ و ۴ می فرماید: "خداى رحمان انسان را بیافرید * و به او گفتن آموخت." و در سوره بلد، آیات ۸ و ۹ بیان می دارد: " آیا ما به او دو چشم عطا نکردیم؟ * و زبان و دو لب به او ندادیم؟".

و. خود آگاهی داشتن

خودآگاهی و اطلاع از وضعیت اخلاقی و شخصیتی خویش باعث می شود تا فرد برای تغییر و اصلاح خود احساس نیاز کند و زمینه پذیرش خلق و خوی جدید در او فراهم گردد. قرآن مجید در سوره قیامت، آیات ۱۴ و ۱۵ به این ویژگی انسان اشاره کرده و می فرماید: " بلکه آدمی خویشتن خویش را نیک می شناسد * هر چند (در ظاهر) برای خود عذرهایی بتراشد!".

ز. برخورداری از فطرت مشترک الهی

خداوند در سوره روم، آیه ۳۰ می فرماید: " به دین یکتا پرستی روی آور که فطرتی الهی است که خدا مردم را بدان فطرت، بیافریده است و در آفرینش خدا تغییری نیست، دین پاک و پایدار این است ولی بیشتر مردم نمی دانند."

بدیهی است برخورداری انسان از این ویژگی فطرت الهی او را نسبت به خوبی ها و ارزش های اخلاقی متمایل و از بدی ها و ناهنجاریهای شخصیتی متنفر ساخته و کار تعلیم و تربیت را برای مربیان و استادان آسان می نماید.

۵-۳-۲. نقاط ضعف و ضربه پذیر آدمی

بدون تردید بهترین راه درمان بیماری، شناخت بیماری و علل و عوامل پیدایش آن است. بنابراین آگاهی از نقاط ضعف و ضربه پذیر انسان می تواند بستر درمان نارسایی های اخلاقی و تربیتی را فراهم کرده و مربیان را در امر آموزش و پرورش یاری نماید. بر این اساس قرآن کریم ضمن ارج گذاشتن به مقام خلیفه الهی و اشرف مخلوقات بودن انسان، به نقطه ضعف ها و کاستی های بشر نیز پرداخته است که برخی از آنها به شرح زیر می باشد:

الف. ضعیف بودن در عین توانایی

امروزه صاحب نظران تعلیم و تربیت بر رعایت ظرفیت فراگیران و میزان آمادگی آنان برای دریافت مطالب را مورد تاکید قرار می دهند. بنابراین اطلاع از اینکه انسان در عین قدرتمندی و

عظمتش، موجودی ضعیف نیز می باشد مربیان و اساتید را در انجام موفق وظیفه ذات ایشان کمک خواهد کرد چنانکه قرآن کریم می فرماید: "خدا می خواهد بار شما را سبک کند، زیرا آدمی ناتوان آفریده شده است." (نساء/ ۲۸)

ب. شهوت گرایی

توجه به تمایلات و خواسته های تربیت پذیران و مدیریت آن ها مستلزم آگاهی از اموری است که نباید از چشم معلمان و اعضای هیات علمی دور بماند و گرنه در امر تعلیم و تربیت توفیق چندانی نخواهند یافت. خداوند در زمینه گرایی و امیال انسان این گونه داد سخن داده است: "در چشم مردم آرایش یافته است، عشق به امیال نفسانی و دوست داشتن زنان، و فرزندان و همیان های زر و سیم و اسبان داغ بر نهاده و چارپایان و زراعت همه اینها متاع زندگی این جهانی هستند، درحالی که بازگشتگاه خوب نزد خدا است." (آل عمران/ ۱۴)

ج. دچار غفلت شدن

مشکل انسان در عرصه آموزش و پرورش فقط پایین بودن بهره هوشی و عدم درک مطالب نیست بلکه غفلت و عدم تمرکز بر موضوعات لازم نیز از موانع یادگیری و پرورش آدمیان می باشد چنانکه قرآن کریم می فرماید: "برای جهنم بسیاری از جن و انس را بیافریدیم ایشان را دل‌هایی است، که بدان نمی فهمند و چشم‌هایی است که بدان نمی بینند و گوش‌هایی است که بدان نمی شنوند اینان همانند چارپایانند حتی گمراه تر از آنهایند اینان خود غافلاند" (اعراف/ ۱۷۹)

د. بخل و تنگ نظری

از آنجا که یکی از وظایف مربیان اصلاح نقاط ضعف و کاستی های شخصیتی تربیت پذیران است، آگاهی از بخل و تنگ نظری شاگردان، معلمان و استادان را در سازندگی اخلاقی آنان یاری خواهد رساند. قرآن در مورد بخل و تنگ نظری انسان ها می فرماید: "بگو: اگر شما مالک همه خزاین پروردگار من می بودید، از بیم درویشی و فقر امساک پیشه می کردید، زیرا آدمی بخیل است." (اسرا/ ۱۰۰)

هـ. مغرور بودن

غرور انسان سبب می شود تا خود را از هر نوع تغییر و تلاش آموزشی و اخلاقی بی نیاز ببیند و دچار ایستایی و درجا زدن گردد. چنان که امیرالمومنین علیه السلام می فرمایند: "غرور و خودشیفتگی مانع ترقی انسان می گردد" (نهج البلاغه، حکمت ۱۶۷) و قرآن کریم انسان هایی که در مقابل کبریایی خداوند دچار غرور می شوند را این گونه مورد سرزنش قرار می دهد: "یا ایُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ" (انفطار/ ۶): (ای آدمی! چه چیز تو را به پروردگار کریمت مغرور کرده است؟).

و. طغیانگری در پی بی‌نیازی

بر اساس آیات ۷ و ۸ سوره علق "آدمی هر گاه که خویشتن را بی‌نیاز ببیند طغیانگری و نافرمانی پیشه می‌کند" از این رو توجه به این خصیصه تربیت‌پذیران و تلاش برای اصلاح آن برای مریبان و اساتید امری گریزناپذیر می‌باشد.

ز. ظلم و ناسپاسی

قرآن کریم در سوره ابراهیم آیه ۳۴ خطاب به انسان‌ها تصریح می‌نماید: "و هر چه از او خواسته‌اید به شما ارزانی داشته است و اگر خواهید که، نعمتهایش را شمار کنید، نتوانید، که آدمی ستمکار و قدرناشناس است."

ح. عجز و نابلداری

در سوره اسرا آیه ۱۱ آمده است که "و آدمی به دعا شری را می‌طلبد چنان که گویی به دعا خیری را می‌جوید و آدمی تا بوده شتابزده بوده است."

ط. در پرتگاه زیانکاری بودن

خداوند حکیم با چندین تأکید در این زمینه می‌فرماید: "سوگند به این زمان! * که آدمی در، خسران است * مگر آنان که ایمان آورده و نیکوکار شدند و به درستی و راستی و پایداری (در دین) یکدیگر را سفارش کردند." (قرآن / سوره عصر)

ی. تمایل شدید به بحث و جدل

آفریدگار جهانیان در باره این ویژگی بشر می‌فرماید: "و در این قرآن، از هر گونه مثلی برای مردم بیان کرده‌ایم؛ ولی انسان بیش از هر چیز، به مجادله می‌پردازد." (کهف / ۵۴)

۴-۵. عناصر و پیش‌فرضهای رفتاری

اگر رفتارها و عملکرد مریبان و استادان بیشتر از سخنان و آموزه‌های نظری آنان بر فراگیران و دانشجویان تأثیر نگذارد هرگز نمی‌توان از تأثیر بسزای اعمال و رفتار آنان بر شخصیت شاگردانشان چشم‌پوشی نمود. از این رو توجه به عناصر و پیش‌فرض‌های زیر از ضروریات کاری متولیان امر تعلیم و تربیت به شمار می‌آیند:

۴-۵-۱. تعلیم و تربیت را از خود آغاز کردن

خداوند دانا در این زمینه می‌فرماید: "ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به خود پردازید اگر شما هدایت یافته‌اید، آنان که گمراه مانده‌اند به شما زبانی نرسانند، بازگشت همه شما به سوی خداست، تا شما را به آن کارها که می‌کرده‌اید آگاه گردانند." (مائده / ۱۰۵)

امام علی (ع) نیز سفارش می‌کند که "هرکس خود را رهبر مردم نماید باید پیش از آموزش دیگران آموزش خویش را آغاز کند و تربیت رفتاری او زودتر از تربیت زبانش صورت پذیرد.

وکسی که آموزگار و تربیت کننده ی خود باشد برای گرامیداشت سزاوارتر از آموزگار و تربیت کننده دیگران است." (نهج البلاغه/کلمات قصار ۷۲)

۵-۴-۲. حفظ و تقویت جایگاه علمی خود:

معلم هر اندازه دارای رفتار انسانی مطلوب باشد، ولی از نظر علمی ضعیف و ناتوان تلقی شود، مورد قبول شاگردان واقع نخواهد شد. (شعبانی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۵) بر همین اساس، منابع اسلامی همواره بر ضرورت دانش اندوزی و پرهیز از ورود بدون علم به مباحث تاکید نموده اند که در زیر نمونه هایی از آن ذکر می گردد:

- "چرا در آنچه بدان علم ندارید مجادله می کنید؟ در حالی که خدا می داند و شما نمی دانید." (آل عمران/۶۶)

- "بر آنچه علم نداری ایستادگی مکن، زیرا گوش و چشم و دل، همه را، بدان بازخواست کنند." (اسراء/۳۶)

-رسول الله(ص): "دانش بجوید هرچند درچین باشد." (مجلسی، ۱۴۰۲ق، ج۱، ص۱۸۰)
-امام علی(ع): "و در مورد چیزی که نمی دانی سخن مگو هرچند دانسته های تو اندک است..." (نهج البلاغه، نامه ۳۱)

-امام مجتبی(ع): "به دیگران علم خود را بیاموز و علوم دیگران را نیز فراگیر تا علم خود را محکم کرده و به آنچه نمی دانستی آگاه شوی." (مجلسی ۱۴۰۲ق، ج ۷۵، ص ۱۱۱)

۵-۴-۳. رعایت وضعیت ظاهری مناسب

از آنجا که پیامبر اسلام(ص) عالی ترین نمونه معلمی در تاریخ بشر و موفق ترین آنها در امر تعلیم و تربیت می باشد توجه به سنت ها و شیوه های آن حضرت در مورد وضعیت ظاهری خود، یکی از ضرورت های گریز ناپذیر برای متولیان امر تعلیم و تربیت می باشد.
- قال رَسُولُ اللَّهِ (ص): "هر کس دارای مو است باید آن را نیکو بدارد." (الجعفریات؛ ص ۱۵۶)

- علی (ع) نقل کرده که پیامبر(ص) همواره سرش را شانه می کرد و بیشتر اوقات برای شانه زدن به سرش آب می زد." (همان)

- امام صادق: پیامبر(ص) ظرفِ مِشکی داشت که هرگاه وضو می گرفت با دستش درحالی که خیس بود از آن مشک برمی داشت از این رو هنگامی که بیرون می رفت از بوی خویش می دانستند که او رسول خدا است.

- رَسُولُ اللَّهِ (ص): "همانا کوتاه کردن سبیل تاجایی که خط لب پیدا شود جزء سنت است." (الکافی؛ ج ۶ ص: ۴۸۷)

۵-۴-۴. رعایت نظم و انضباط کاری

- رَسُولُ اللَّهِ (ص): " همانا خدای بلند مرتبه دوست دارد وقتی یکی از شما کاری می کند آن را مرتب و نیکو انجام می دهد. " (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۸ق، ج ۷، ص ۴۳۴).

- امام علی(ع): " (شما [حسن و حسین(ع)] و همه ی فرزندان و خانواده ام و هرکسی که این نامه ی من به اومی رسد را به تقوای الهی و نظم کارتان سفارش می نمایم. " (نهج البلاغه/ نامه ۴۷)

نوشته اند بعد از شهادت آیت الله دکتر بهشتی، تقویم به جای مانده از وی نکته عجیبی را آشکار کرد، و آن اینکه ایشان برنامه ریزی خود را تا ۶ ماه آینده ترسیم کرده بود. (خنیف و پور حسینی، ۱۳۸۶، ص ۴۳)

۵-۴-۵. خوش خلقی و رفتار مهربانانه با مخاطب

خداوند در قرآن کریم پیامبر گرامی اسلام را که نقش یک معلم و تربیت کننده نسل بشر را بر عهده دارد " رحمه للعالمین " یعنی؛ مهر و محبتی برای تمام جهانیان معرفی می کند(انبیاء/۱۰۷) و علامه طباطبائی در توضیح این وصف پیامبر اکرم (صلی الله علیه آله) می فرماید: " آن حضرت رحمت است برای اهل دنیا از جهت اینکه دینی آورده است که در اخذ به آن سعادت اهل دنیا در دنیا و آخرت است. " (طباطبائی، ۱۳۷۸ج ۱۴، ص: ۳۳)

و در سوره آل عمران، آیه ۱۵۹ آمده است: " به (برکت) رحمت الهی، در برابر آنان [مردم] نرم خو (و مهربان) شدی! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می شدند... " امیر المؤمنین(ع) نیز می فرماید: " اوج ایمان، خوش خلقی و آراستگی به راستگویی است. " (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۳۳۱)

۵-۴-۶. صداقت و یک رنگی

در آیه ۱۱۹ سوره توبه آمده است: « ای کسانی که ایمان آورده اید از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید و با صادقان باشید، و از آنجا که به اعتراف جمعی از علمای تشیع و تسنن این آیه شریفه در شأن امام علی (ع) نازل شده (ر.ک: قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۵۱۹) و منظور از "صادقین" ، حضرات معصومین (ع) می باشند که تمامی آنها نقش مریبان بشر را برعهده داشته و دارند می توان در یافت که صداقت در گفتار و رفتار لازمه کار در عرصه تعلیم و تربیت می باشد.

قرآن در جای دیگر می فرماید: " ای کسانی که ایمان آورده اید چرا چیزی می گوئید که به آن عمل نمی کنید؟ " (صف/۲).

چنان که پیامبر اکرم(ص) نیز فرمود: " ایمان بنده ای به درستی نمی گراید مگر قلبش

درست شود، و قلبش درست نمی شود مگر زبانش درست (و راستگو) شود! " (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۹، ص ۳۱)

امام صادق(ع) در مورد بی اثر شدن کار تربیتی به خاطر دوگانگی علم و عمل می فرماید: براستی اگر عالم به علم خود عمل نکند، موعظه و اندرز او از دلها می لغزد آنچنان که باران از روی سنگ صاف می لغزد. (الکلبینی، ۱۳۵۹، ج ۱، ص ۵۶) وی همچنین در جای دیگر می فرماید: " گول نماز و روزه دیگران نخورید چه بسا کسی به نماز و روزه شیفته می شود تا آن جا که اگر ترک کند به هراس می افتد، ولی آن ها را به راستگویی و امانتداری امتحان کنید. " (همان، ج ۲، ص ۱۰۴)

۵-۴-۷. خوشبینی و مثبت نگری

خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: « ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از بسیاری از گمانها بپرهیزید، چرا که بعضی از گمانها گناه است» (حجرات/۱۲)

بدبینی و منفی نگری نسبت به مخاطبان و تربیت پذیران همانند عینکی رنگی است که باعث می شود فرد از دیدن رنگ های واقعی محروم شده و نتواند واقعیت ها را آنگونه که هستند ببیند. و چه بسا بر اساس نگاه بدبینانه ای که به طرف مقابل دارد برنامه ریزی ها و اقدامات خود را نیز از روی اشتباه طرح و اجرا نماید. از این رو درآموزه های اسلامی تاکید شده است نسبت به دیگران دید مثبت داشته باشید و رفتار و گفتار دیگران را حمله به صحت کنید مگر اینکه عکس آن ثابت شود.

امام علی (علیه السلام) در این زمینه می فرماید: «اعمال برادر دینی ات را بر نیکوترین وجهی تفسیر و توجیه کن، مگر این که دلیلی بر خلاف آن قائم شود و هرگز نسبت به سخنی که از برادر مسلمان صادر شده گمان بد مبر تا هنگامی که می توانی برای آن توجیهی مناسب و راه صحیح داشته باشی.» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۹۲). همچنین در روایتی از حضرت آمده است که: « نیک پنداری، مایه آسایش و آرامش دل است.» (همان، ص ۲۵۳)

بدیهی است استادی که مثبت نگر باشد تصمیمات و اقداماتش نیز مثبت و پیش برنده و تکامل بخش خواهد بود و وقت خود را صرف بازدارندگی های مبتنی بر بدبینی نخواهد کرد. به عبارت دیگر اگر شخصی نسبت به موضوعی نگرش مثبت داشته باشد، آماده است که کمک کند، پاداش دهد، ستایش کند و از موضوع بازخورد خود، حمایت کند. برعکس اگر نسبت به آن موضوع، نگرش منفی داشته باشد، آماده خواهد بود که بدگویی کند، آزار برساند، کیفر دهد و موضوع را نابود کند.

نتیجه‌گیری

اخلاق آموزش به این دلیل ضروری است که عمده‌ترین نقش یک عضو هیأت علمی و معلم، امر آموزش و انتقال معلومات به دانش‌پذیران است و رسیدن به این هدف تنها با عمل کردن به بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های رسمی امکان‌پذیر نمی‌باشد. بررسی منابع دینی، سه دسته عناصر بنیادین و پیش‌فرض‌های بسیار تأثیرگذار را در باب اخلاق حرفه‌ای آموزش معرفی می‌کنند که وجود آنها در معلمان و استادان، آنان را در انجام وظیفه مقدس تعلیم و تربیت موفق خواهد نمود.

عناصر و پیش‌فرض‌های اعتقادی: شامل باور کارآمدی ویژه انگیزه الهی، ایمان به نظارت دائمی خداوند و آشکار شدن واقعیت‌ها در قیامت، باورداشتن هدفمندی آفرینش و خلیفه الهی انسان و پیش‌فرض‌های معرفتی شامل ولایی دانش و دانشوری، مقدم بودن تعلیم بر تزکیه از لحاظ فرایند، تقدم ارزشی تزکیه بر تعلیم، لزوم مخاطب‌شناسی و پیش‌فرض‌های رفتاری شامل آغاز کردن از خود و حفظ و تقویت جایگاه علمی خویش، رعایت وضعیت ظاهری مناسب، نظم و انضباط کاری، مهربانی با مخاطبان و صداقت و یک‌رنگی و مثبت‌نگری برای شغل مقدس تدریس و استادی تعریف شده است که نقش اساسی در دست‌یابی به اهداف آموزشی و پرورشی آنان ایفاء می‌نماید.

نکته جالب و پایانی این که بررسی‌ها نشان داد با توجه به نقش پیامبرانه معلمان و اساتید، در مورد تمامی پیش‌فرض‌های این شغل مقدس، دستورالعمل‌ها و رهنمودهای بسیار ارزنده‌ای در آیات و احادیث بیان گردیده است که عمل به آنها تضمین‌کننده موفقیت اعضای هیأت علمی در انجام فعالیت‌های آموزشی و پرورشی آنان خواهد بود. چنانکه پیامبر گرامی اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) با عمل به همین رهنمودها توانسته‌اند عقب‌مانده‌ترین انسان‌های دوران خودشان که در منجلا ب جهل و جاهلیت دست و پا می‌زدند را به سوی حق و حقیقت هدایت نمایند.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج ابلاغه

۱. ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبه الله، شرح نهج البلاغه (بی تا) محقق / مصحح: ابراهیم، محمد ابوالفضل، قم، مکتبه آیه الله المرعشی.
۲. برگسون، هانری لویی (۱۳۵۸)، دو سرچشمه اخلاق و دین، ترجمه حسن حبیبی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۳. بنکداری، نسرین و گلنار مهران، طیبه ماهرو زاده و سید عباس هاشمی (۱۳۹۵)، ویژگیهای استاد شایسته در آموزش عالی ایران: یک مطالعه کیفی، فصلنامه علمی- پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال هفتم، شماره ۱، بهار ۹۵، پیاپی ۲۵، صص ۱۱۷-۱۳۸.
۴. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، (۱۴۱۰ق) محقق / مصحح: رجائی، سید مهدی، قم، دار الكتاب الإسلامی، چاپ دوم.
۵. حمیدی، م. الف. (۱۳۸۷). آموزش و پژوهش: فرآیند آماده سازی، ارزیابی، پردازش و نوشتن. تهران: انتشارات سوگند.
۶. خنیفر، حسین و پور حسینی، مؤده (۱۳۸۶)، مهارت های زندگی، چاپ دوم، قم، مرکز نشر هاجر.
۷. شریفی، احمد حسین (۱۳۹۱)، آیین زندگی و اخلاق کاربردی، قم: نشر معارف.
۸. شعبانی، حسن، (۱۳۹۴) مهارت های آموزشی و پرورشی (روشها و فنون تدریس)، تهران، انتشارات سمت.
۹. شهید ثانی، زین الدین، (۱۳۹۳)، منیة المرید فی آداب المفید و المستفید، تهران: انتشارات اسماعیلیان.
۱۰. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، (۱۳۶۶)، شرح اصول کافی، مصحح: محمد خواجهوی، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۱۱. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۸)، تفسیر المیزان، مترجم سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ یازدهم.
۱۲. طوسی، نصیرالدین، (۱۳۸۸)، آداب المتعلمین، تهران: انتشارات روزبهان.
۱۳. عاملی. شیخ حر، (۱۳۷۰)، وسائل الشیعه، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

۱۴. عاملی، منیژه (۱۳۸۱)، بررسی مبانی نظری اخلاق حرفه‌ای در اسلام، پایان نامه جهت اخذ کارشناسی ارشد، تهران، موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
۱۵. قراملکی، احد فرامرز (۱۳۸۸)، درآمدی بر اخلاق حرفه‌ای، چاپ دوم، تهران: انتشارات سرآمد.
۱۶. قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم.
۱۷. الکلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۵۹) الکافی، تهران: دارالکتب اسلامیه.
۱۸. الکوفی، محمد بن محمد اشعث (بی تا)، الجعفریات - الاشعثیات، کربلا: مکتب نینوی الحدیثه.
۱۹. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۲ق)، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم.
۲۰. مدرسی، سید محمد رضا (۱۳۷۱) فلسفه اخلاق، چاپ اول، تهران: انتشارات سروش.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶)، پیام قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۲. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۲)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۳. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸)، صحیفه امام (مجموعه آثار امام خمینی ره)، تهران: مرکز تنظیم و نشر آثار امام خمینی ره
۲۴. نمازی شاهرودی، علی، (۱۴۱۸ق) مستدرک سفینه البحار، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
۲۵. نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل، قم: موسسه آل‌البتیة لاحیاء التراث.
۲۶. هاشمی، احمد و ماشینیچی، علی اصغر و محمدخانی، کامران (۱۳۹۵)، ارائه مدل ارزیابی شایستگی‌های هیئت علمی در نظام دانشگاه آزاد اسلامی: مورد واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی استان فارس، فصلنامه علمی پژوهشی "رهیافتی نو در مدیریت آموزشی"، شماره ۲۸، صفحه ۲۱۱-۱۸۵.
27. Hartog, mary and Winstanley, Diana, (2003). Ethics and Human Resource, Management: Professional Development and Practice###.
28. -Durkheim Em. (1992). Profesonal Ethics and civic moral. Translated by Cornelia Brakfield. Routledge. New York. Pp: 29-45###.
29. -Gallo, G. (2004). Operation Research and Ethics: Responsibility, sharing and cooperation – European journal of Operational Research . 153 (2). 468-476###.
30. -Moberg DJ, Seabright MA. (2000). The development of moral imagination. Business Ethics Quarterly; 10(4): 845-884.